

ІДЕЙНІ ПІДХОДИ УКРАЇНСЬКИХ РАДИКАЛ-ДЕМОКРАТІВ ДО ПИТАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглядається еволюція поглядів Української радикально-демократичної партії впродовж усього періоду її діяльності на фундаментальне політико-правове питання прав людини.

Ключові слова: Українська радикально-демократична партія, права людини, права нації.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлюється потребою подальшого вивчення питання прав людини в ідеологічних концепціях українських політичних партій початку ХХ століття, зокрема Української радикально-демократичної партії (УДРП), що вможливить об'єктивну узагальнюючу оцінку місця прав людини в українській політичній думці епохи національного відродження. У вітчизняній історіографії є низка праць, у яких у загальних рисах розглядається зазначена проблематика [1], однак підходи українських радикал-демократів до питання прав людини не були об'єктом окремого дослідження. Метою цієї статті є аналіз розвитку ідеї прав людини в політико-правовій концепції однією з найвпливовіших українських буржуазно-демократичних партій – УДРП, що діяла в Україні та в еміграції впродовж перших десятиліть минулого століття.

Витоки УРДП сягають 70-их – 80-их років ХІХ століття, коли частина громад – первинних осередків ліберально-демократичної української інтелігенції – набуває політичних ознак. Наступним етапом становлення УРДП було утворення 1897 року. Загальної української організації. Протягом 1903 – 1904 років остання реорганізувалася в Українську демократичну партію (УДП), із якої у квітні 1905 року виділилася Українська радикальна партія (УРП). У цьому ж році УДП і УРП об'єдналися в Українську демократично-радикальну партію (УДРП). Восени 1908 року УДРП трансформувалася в Товариство українських поступовців (ТУП), яке зберегло практично всі ознаки своєї попередниці. Протягом березня – червня 1917 року ТУП перетворився в Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ). У 1923 році остання перейменувалася в Українську радикально-демократичну партію (УРДП). Під цією назвою партія діяла в еміграції до 1939 року. У вітчизняній і закордонній історіографії утвердився підхід, згідно з яким для позначення всього періоду існування партії вживається остання її назва – УРДП. Об'єднуючи в своїх рядах багатьох інтелектуалів (С. Єфремова, Б. Грінченка, М. Славинського, П. Стебницького, О. Лотоцького, Ф. Матушевського, С. Шелухіна, М. Туган-Барановського та інших), партія істотним чином впливала на ідеологію українського національного руху.

Своїм ідейним попередником радикал-демократи вважали видатного українського мислителя та громадсько-політичного діяча

М. Драгоманова, творча спадщина якого відзначається певною неоднозначністю, а в деяких питаннях – навіть суперечливістю. Все ж, на погляд одного з ідеологів УРДП С. Єфремова, вчення М. Драгоманова базувалося на двох основних постулатах: політичної свободи особистості й децентралізації Росії шляхом федералізму, як необхідної умови забезпечення політичних свобод [2, с. 161 – 162]. На основі поєднання цих двох фундаментальних принципів і розвивали свою політичну доктрину українські радикал-демократи в дореволюційний період своєї діяльності.

Програма УДП вимагала на рівні всієї російської держави утвердження загальних, прямих, рівних та таємних виборів (без різниці статі, віросповідання й національності), свободи особи, свободи слова, совісті (на основі принципу відділення церкви від держави), свободи зборів, спілок, організацій, страйків і ліквідації станів. У декларуванні економічних прав людини програма УДП не відзначалася розлогістю. Так, автономний красивий український сейм мав би встановити 8-годинний робочий день та державну пенсію німецьким, інвалідам та всім робітникам з 60-річного віку. Програма УДП визнавала в задекларованій автономній Україні рівне з українцями право національних меншин на задоволення їх національних, культурних, політичних і економічних потреб [3, с. 140].

Підходи платформи УРП до прав людини відзначалися значно більшим обсягом за рахунок конкретизації відповідних положень. Так, згідно з платформою УРП, державний лад реформованої Росії мав би забезпечувати загальновідомі права людини, насамперед, право на гуманне покарання в разі порушення закону (без катування, смертної кари, довічного ув'язнення – «кари, що часом буває гірша за смертну»); право на недоторканність особи, житла та листування без санкції суду. Крім того, стверджувалося в програмі, кожна людина повинна мати право оселятися і проживати у будь-якому місці, займатися будь-якою незабороненою діяльністю та вільно розпоряджатися своєю власністю без будь-якого державного дозволу; вільно користуватися рідною мовою в приватному і громадському житті; вільно говорити, писати й друкувати, відповідаючи за можливі порушення тільки в судовому порядку; сповідувати будь-яку віру або не сповідувати жодної; вільно збиратися та об'єднуватися в спілки й товариства і страйкувати. Громадянські права та обов'язки мали бути рівними для всіх, що передбачало скасування всіх класових, станових привілеїв і переваг за ознакою статі, віри й національною ознакою.

Разом з тим платформа УРП, як і програма УДП, установлювала органічний зв'язок між зазначеними громадянськими правами людини та правами «одиниці колективної» – нації чи народності. Партія вимагала забезпечення таких прав шляхом створення в оновленій російській державі рівноправних національно-територіальних автономій з правотворчими повноваженнями. Не згадавши про виборче право в масштабі всієї реформованої Росії як федерації національних автономій, платформа УРП задекларувала загальне, пряме, рівне та таємне виборче право за пропорційною системою в майбутній

автономній Україні. Як активне, так і пасивне виборче право мало належати всім громадянам з 21-річного віку [3, с. 142 – 143].

У плані економічних прав, зокрема прав найманих працівників, партія вимагала 8-годинного робочого дня для дорослих робітників і 6-годинного – для підлітків 14 – 18 років, при забороні праці дітям віком до 14 років; щотижневих безперервних вихідних мінімальною тривалістю 36 годин; щорічної оплачуваної відпустки для робітників, котрі пропрацювали на одному місці не менше від року; заборони понадурочної та нічної праці (остання вважалася можливою лише на безперервних виробництвах за умови добровільності й додаткової оплати); заборони жіночої праці на шкідливих для здоров'я підприємствах; допологової оплачуваної відпустки жінкам на 4 тижні до пологів і післяпологової – терміном 6 тижнів з можливістю її збільшення в разі шкідливих для матері та дитини умов виробництва.

Програма декларувала повне відшкодування робітнику з боку власника в разі його каліцтва чи втрати працездатності через професійну хворобу або через нещасні випадки не з вини робітника; пенсійне страхування і страхування на випадок інвалідності та внаслідок нещасного випадку; безплатну лікарську допомогу від власників (крім випадків хронічних хвороб, які лікувалися б за державної допомоги) і збереження заробітку на період хвороби; незалежний від власника санітарно-гігієнічний контроль умов виробництва та проживання робітників; карну відповідальність власника в разі недотримання законодавства про охорону праці [3, с. 145 – 146].

Програма об'єднаної УДРП повторювала без жодних змін відповідні положення програми УРП, однак містила уточнення, згідно з яким загальнодержавний російський парламент мав би здійснювати нагляд за дотриманням зазначених прав «громадянина і нації» [3, с. 148].

Задекларована програмами УРП та УДРП ідея національних прав (прав «одиноці колективної») була конкретизована в низці статей провідних ідеологів радикал-демократів М. Славинського та П. Стебницького. Вже в еміграції у своїй резонансній праці «Національно-державна проблема в СРСР» (1937 рік) М. Славинський так оцінював стан з правами націй у самодержавній Російській імперії: «Для імперського закону вони (нації. – В. С.) мовби не існували. Їх мова була вилучена з державного та публічного вжитку й лише обмеженим чином допускалася в літературних творах і приватному житті. Їх національні установи були розгромлені та замінені загальноімперськими, їх державно-історичні традиції кваліфікувалися як політичні злочини, як державна зрада» [4, с. 17].

У 1906 році М. Славинський у легальному виданні «Украинский вестник» виступав за державний переустрій Росії на основі принципів справжнього демократизму, з політичною і правовою рівністю всіх громадян незалежно від віросповідання, національності та статі. Водночас М. Славинський сподівався, що російська держава, розкріпачивши людину, має розкріпачити й нації шляхом надання їм

права на самовизначення і «природне доповнення цього права – автономію» [5, с. 38].

М. Славинський був переконаний, що всі національні права та свободи логічно входять у поняття політичної свободи взагалі. Ідеолог радикал-демократів зазначав, що в теоретичному плані в конституційній державі право кожної людини і всіх разом громадян говорити, писати, друкувати, навчатися й спілкуватися з владою рідною мовою є правом абсолютно безспірним, а замах на обмеження цього права є державним злочином, хоча і підкреслював, що в дійсності навіть у найдемократичніших країнах це право повною мірою не забезпечується на практиці. Тому для забезпечення реальної свободи націй у Росії М. Славинський пропонував прийняти спеціальний конституційний закон про національні права, який насамперед закріпив би політичну рівноправність усіх громадян Росії незалежно від їх національного походження. Потребу в такому закріпленні М. Славинський убачав, зокрема, в необхідності нейтралізації позиції правих реакційних кіл російського суспільства, котрі, оголошуючи неросіян «інородцями», прагнули обмежити їх політичну правоздатність [6, с. 412 – 413]. Зазначений закон передбачав створення спеціальних національних установ з метою забезпечення повноцінного національно-культурного розвитку; забезпечення рівноправності національних мов в освітній сфері (негайно – в початковій і поступово – в середній та вищій школах) і в місцевих державних та громадських установах (насамперед у так званому зовнішньому діловодстві, що передбачало оволодіння відповідними чиновниками не однієї мови) [6, с. 416].

П. Стебницький теж стверджував, що новий лад реформованої Росії мав би забезпечити права не лише особи, не лише громади, але й нації [7, с. 30] на основі принципу краюї автономії (тобто права нації на культурне та в певних межах політичне самовизначення), затвердженого основним державним законом. Цим же законом мали бути забезпечені права національних меншин автономних утворень [7, с. 34 – 35].

Зв'язок особистих та національних прав простежується і в легально проголошеній платформі діяльності ТУП на виборах до IV Державної Думи (1912 рік). Відповідні вимоги платформи поділялися, умовно кажучи, на загальноросійські й українські. Для всієї Росії платформа вимагала розширення та зрівняння виборчих прав, забезпечення недоторканності особи, забезпечення свободи професійним спілкам і культурно-просвітницьким організаціям; знищення станових відмінностей, особистих і майнових обмежень, відміни утисків та обмежень за релігійною й національною ознакою та знищення межі осілості для євреїв, як інституту, «що нічим не виправдовується і є вкрай принизливим для людської гідності»; скасування всіх обмежень при вступі до всіх навчальних закладів; видання законів, що забезпечували б інтереси робітництва.

Для України платформа вимагала введення загального навчання українською мовою і викладання нею у початкових школах у

місцевостях з українським населенням, обов'язкового навчання в цих місцевостях української мови, літератури, історії та українознавства в усіх середніх і вищих навчальних закладах; допуску української мови в усі громадські заклади й державні установи [8].

Водночас ідеологи ТУП розвинули і детально обґрунтували існуючу в українській політико-правовій думці ідею єдності й взаємозв'язку національних прав українського народу та народів, що проживали на території України. Ця модернізована ідея, якій судилося відіграти істотну роль у перебігу Української революції 1917–1920 років, уключала наступні положення: українство виходить за межі культурної творчості й ставить політичні та економічні вимоги, український національний рух – водночас і крайовий рух, який відстоює інтереси всіх націй, що мешкають на території України; децентралізація в порядкуванні всієї Росії та України, розвиток самоврядування – головна вимога українства і єдина умова повноцінного розвитку України; несправедлива економічна політика центру, яка забезпечує насамперед інтереси «державної народності», об'єктивно зумовлює необхідність децентралізації та розвитку місцевого самоврядування на рівні громад, повітів, губерній й краю в цілому, що стає справою всіх націй України; крайові економічні інтереси сприятимуть і національному самоусвідомленню українських народних мас; утвердження крайових інтересів серед усіх націй України за допомогою й через український рух створить базу для співпраці співзвучних національних течій на політичному ґрунті [9, с. 1].

Ідея єдності прав окремої людини та прав «одиниці колективної» – нації – визначала ідеологію радикал-демократів часів Української революції 1917–1920 років, коли вони під впливом тогочасного полівіння суспільних настроїв узяли нову для себе назву – соціалісти-федералісти. «Як права людини, одиниці-громадянина становлять наріжний камінь громадського життя, так другим наріжним каменем, підвалиною всякого справедливого ладу суть права нації – одиниці колективної. На цих двох підвалинах – правах людини і нації – основується все життя вільної держави», – йшлося в програмі УПСФ (1917 р.) [10, с. 6].

Схвалена у вересні 1917 року на партійній конференції програма УПСФ повторювала з незначними змінами вищезазначені положення платформи УРП та програми УДРП (відмінності полягали зокрема у вимозі 6-годинного робочого дня для підлітків з 16–18 років при забороні праці дітям віком до 16 років). Разом з тим програма УПСФ задекларувала досить широкі права національних меншин автономної України, що включали: право на пропорційне представництво в законодавчому органі України – сеймі; право вживання рідної мови в усіх приватних товариствах і школах; право об'єднуватися в національно-культурні спілки й товариства; право національних меншин тих районів, де її представники становлять не менше від п'ятої частини населення, на використання рідної мови у взаєминах з посадовими особами місцевих органів державної влади; створення

національних шкіл та підтримка національно-культурних заходів [10, с. 14].

Однак обговорювана на конференції ідея національно-персональної автономії викликала заперечення всіх делегатів і в програму партії не потрапила. Заперечення зводилися до такого: оскільки національно-персональна автономія може забезпечувати не тільки культурні, але й економічні інтереси національних меншин, остільки вона небезпечна для українського народу з його невисоким, зумовленим минулим колоніальним становищем, загальним культурним рівнем, тому обстоювати таку автономію для національних меншин – «це значить узаконити ту історичну національно-культурну та економічну несправедливість, яка склалася» [11, с. 2]. Щоправда, невдовзі партія визначила інститут такої автономії як один із найкращих здобутків революції на Україні, як найкращий варіант розв'язання національної проблеми [12].

І за буремних революційних часів партія приділила достатньо уваги обґрунтуванню та відстоюванню основоположних прав та свобод людини. Прикладом може слугувати підхід партії до питання забезпечення свободи слова й друку в кризових умовах існування держави. Так, у 1919 році соціалісти-федералісти зауважували, що свобода слова і друку є однією з конституційних підвалин, що забезпечує в державі зростання політичної й національної свідомості народних мас, що без зазначених свобод становлення правової держави неможливе, оскільки громадянство тільки тоді досягає творчих висот, коли не зустрічає зовнішніх перепон у вільному виявленні думок, тому вони, як демократична партія, в своїх програмі завжди проголошували свободу слова і друку, як істотні гарантії справді демократичного державного ладу. Але партія визнала, що за певних обставин, що загрожують існуванню самої держави, з метою забезпечення основ державного ладу або під час війни для забезпечення «військового ладу і дисциплінарного порядку» повна свобода слова й друку може бути обмежена хоча б попередньою цензурою. Однак уведення цензури, її форма, організація та обсяг цензурних прав повинні базуватися на відповідній правовій основі, а здійснення цензури мало доручатися «особі або колегії, що вище від усього цінять істину, з громадським вихованням та високою освітою» [13].

У 1923 році вже в еміграції партія прийняла новий програмний документ – платформу, що стала планом дій УДРП при сподіваному відновленні на території Наддніпрянської України Української Народної Республіки. Майбутня українська держава уявлялася партією демократичною парламентською республікою, із загальним виборчим правом, з рівними правами громадян, з децентралізацією державних установ з метою наближення їх до населення. Держава мала гарантувати права кожної людини на життя, на честь, на освіту, на працю та її продукти, на родинне життя, на державне забезпечення у випадку інвалідності, на забезпечену старість, на активну участь у громадсько-політичному житті, що забезпечувалося б свободою

пересування, свободою слова і друку, свободою зборів та асоціацій, особистою недоторканністю, недоторканністю кореспонденції й житла.

Проголошенню завдань партії у захисті економічних прав найманих працівників передувало концептуальне осмислення проблеми, чого не було в попередніх програмах. Так, партія визначила своїм особливим обов'язком захист інтересів найманих працівників фізичної та інтелектуальної праці. Соціальне становище останніх пояснювалось, виходячи з однієї з соціологічних теорій, згідно з якою місце того чи іншого класу в суспільстві визначається рівнем, у першу чергу, освіченості та заможності його членів. У зв'язку з цим, партія поставила своїм завданням створити умови, що забезпечували б можливість кожному здібному робітникові стати власником чи організатором виробництва, а робітничим масам – відповідний культурний рівень, який визначається соціальною справедливістю. Умови ці зводились до безплатної професійної освіти для різних вікових груп робітників, державної допомоги в забезпеченні житлом, охорони «нормального робочого дня» та соціально-гігієнічних умов на виробництві, свободи професійних об'єднань і страйків, страхування інвалідності й старості та інших способів соціального забезпечення.

Платформа декларувала повну громадську та політичну рівноправність тим національним меншинам, які здавна живуть на території України. Їх національно-культурні права держава мала б забезпечувати відповідно до принципів тогочасного міжнародного права.

Таким чином, ідеологія українських радикал-демократів упродовж усього часу існування їх як політичної партії відзначалася послідовним демократизмом, відстоюванням основоположних прав людини. Разом з тим партія сповідувала принцип паритету і взаємозв'язку прав людини та прав нації. Аргументуючи право українського народу на самовизначення, на всебічну самореалізацію, партія пов'язувала його з правами національних меншин України, декларуючи відповідні умови для їх розвитку. Навіть в умовах поширення в Європі в 30-их роках тоталітаризму та зростання симпатій в українському суспільстві до «власного» тоталітаризму – націоналістичного руху – УРДП залишалася вірною своїм фундаментальним демократичним принципам. З цього приводу представник молодшого покоління УДРП, один із ідеологів партії Є. Гловінський висловився досить чітко: «Ми... визнаємо засаду, що держава і нація понад усім – понад партіями й класами. Але ми за свободу одиниці, за свободу її думки, переконань, слова. Вважаємо це великими цінностями, якими можна поступитися й обмежувати їх тимчасово і то лише у випадках крайньої потреби, коли існування нації та держави поставлено під загрозу» [15, с. 10].

Список використаних джерел

1. Див. напр.: Андрусак Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини) / Т. Андрусак. – Львів: Світ, 1998. – 192 с.; Шишко О. Ідея державності в програмних і теоретичних

- документах українських політичних партій і організацій: 1900 р. – березень 1917 р.: дис... канд. іст. наук / О. Шишко. – Одеса, 1998. – 195 с.; Колесник В. Шляхом національного відродження: Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. 1900 – 1907 / В. Колесник, О. Рафальський, О. Тимошенко. – Київ, 1998. – 226 с.; Павко А. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX століть: зародження, еволюція, діяльність, історична доля / А. Павко. – Київ: Видавництво «Іван Федоров», 1999. – 248 с.
2. Єфремов С. Відгуки з життя та письменства / С. Єфремов // Нова громада. – Київ, 1906. – Ч. 6. – С. 152 – 162.
 3. Українська суспільно-політична думка в XX столітті: Документи і матеріали: В 3-х т. – Т. 1. – [Б. м.]: Сучасність, 1983. – 510 с.
 4. Славинский М. Национально-государственная проблема в СССР / М. Славинский. – Paris, 1937. – 75 с.
 5. Славинский М. Империя народов / М. Славинский // Украинский вестник. – 1906. – № 1. – С. 35 – 40.
 6. Славинский М. Закон о национальных правах / М. Славинский // Украинский вестник. – 1906. – №7. – С. 410 – 415.
 7. Смуток Павло. Краєва автономія України / Павло Смуток // Вільна Україна. – 1906. – №1-2. – С. 27 – 40.
 8. Украинская платформа // Речь. – Петербург, 1912. – 12 (25) апр. – С. 7.
 9. Виборець. Українство на виборах до четвертої Думи / Виборець // Рада. – Київ, 1912. – 31 мая (13 червня). – С. 1.
 10. Програма Української партії соціалістів-федералістів. – Київ, 1917. – 24 с.
 11. Друга конференція української партії соціалістів-федералістів // Нова рада. – 1917. – 7 вересня. – С. 1 – 2.
 12. До первісного стану // Нова рада. – 1917. – 12 липня. – С. 1.
 13. Резолюція партії соціалістів-федералістів з приводу цензури // Трудовий шлях. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 2 липня. – С. 4.
 14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 1058. – Арк. 2 – 2 зв., 4 – 4 зв.
 15. Гловінський Є. Нові політичні течії в Європі / Є. Гловінський // Закордонне Бюро Української Радикально-Демократичної Партії. Бюлетень. – 1934. – Ч. 10. – С. 6 – 10.

В.В. Стрилець

ИДЕЙНЫЕ ПОДХОДЫ УКРАИНСКИХ РАДИКАЛ-ДЕМОКРАТОВ К ВОПРОСУ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

В статье рассматривается эволюция взглядов Украинской радикально-демократической партии на протяжении всего периода ее деятельности на фундаментальный политико-правовой вопрос прав человека.

Ключевые слова: Украинская радикально-демократическая партия, права человека, права нации.

V.V. Strilets

**IDEOLOGICAL APPROACHES OF THE UKRAINIAN
RADICAL DEMOCRATS TO THE PROBLEM OF HUMAN RIGHTS**

The article deals with the evolution of the Ukrainian Radical-Democratic Party's views on the fundamental political and legal problem of human rights during the whole period of its activity.

Keywords: *the Ukrainian Radical-Democratic Party, human rights, nation's rights.*

Надійшла до редакції 14 квітня 2011 року

